

ERDÉLYI ISTVÁN

A ZENTAI HELYISMERETI KUTATÁS A KIADÓI TEVÉKENYSÉG TÜKRÉBÉN

A HELYISMERETI KUTATÁS TÖRTÉNETE

Múltunk pszichológiailag is és társadalmilag is életünk egy része. Most nem célunk elemezni azokat az okokat, amelyek egy kisebb közösség (pl. község) múltjának tanulmányozását megokolták. Sok szempont lehet elfogadható: a határt talán a múlt nosztalgikus átérzése adja meg.

A múlt feltárásának lehet történelmi-logikai, gyakorlati, célszerűségi és szubjektív sorrendje. Ezek közül kiemelünk két gyakorlati célt: a múlt pozitív is negatív tanulságainak regisztrálását, valamint a tárgyi és szellemi értékek konzerválását.

A jelenkor történetének, krónikájának írása, dokumentálása minden közösség feladata. Máris történelmet írunk, ha ugyanezt meg tesszük retrospektíve. De az események regisztrálása a helyismeretnek csak egy része: ide tartozik még az élő és élettelen környezet állapotának és fejlődésének kutatása.

*

Zentán a helyismereti kutatás¹ szubjektív vonalon indult. Ugyanis »kéznél volt« egy igen hálás, »mutató« téma, a Zentai csata. Elsőnek Ugróczi könyvét² kell megemlíteni, amelynek írója — a hagyomány szerint — kapcsolatot tartott fenn Zentával. Megjegyzendő, hogy ő a témakörből már tizenöt, régebben megjelent művet említ.

A következő írások a nyolcvanas évekből származnak, amikor Dudás Gyula elkezdte tudományos pályafutását.

A Dudás család a szabadságharcot követő években tűnik fel Zenta közéletében. Jelentős volt a szerepe nemcsak a város, hanem a vármegye politikai, társadalmi és — nem utolsósorban — kulturális életében. Polgármester, tanácsnok, rendőrfőkapitány, újság- és folyóiratszerkesztő került ki belőle, a családból indult ki a múzeum alapításának gondolata, közülük többen foglalkoztak kutatómunkával, tudományos és politikai publicisztikával.

¹ A kérdés történetére vonatkozóan I. Katona Pál: *Istoriijat pisanja monografije. Građa za monografiju Sente* 11. Kulturni Život III. 1—27.

² *Zentai útközet*. Írta Ugróczi Ferencz Kegyes Oskolabéli Pap. Szegeden, Nyom. Grün Orbán Betűivel, 1816.

A legnagyobb jelentőséget kétségtelenül Dudás Gyulának kell tulajdonítani. 1861-ben született Zentán. Pályafutását mint a zentai gimnázium tanára kezdte, majd Szegedre került a tankerületi főigazgatóságra. A kilencvenes években Zomborban él, vezetői Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatát és a vármegye milleniumi monográfiájának szerkesztője.³ Történelmi, genealógiai, heraldikai és régészeti munkái mellett pedagógiai írásai is jelentősek. A születésének századik évfordulójára kiadott bibliográfia több mint ötszáz dolgozatát tartja számon.⁴ Homonnán halt meg 1911-ben. Halálának ötvenedik és születésének századik évfordulóján alakult meg a nevét viselő múzeum és levéltárbarátok egyesülete.

Dudás Gyula még zentai évei alatt nagy lendülettel kezdett a város történetének megírásához. A Zentai Történelmi Levéltár birtokában van mintegy száz oldalnyi kézirat, amely az eseményeket a XVIII. század közepéig vezeti. Ennek IX. fejezetét, amely a zentai csatáról szól, 1885-ben nyomtatták.⁵

Írásánál terjedelmesebb Balogh Károly György zentai ügyvéd tanulmánygyűjteménye Savoyai Jenő hercegről.⁶ Ebben az időben a sajtóban rendszeresen jelennek meg írások a csata évfordulója vagy a feltárt leletek kapcsán. Név szerint meg kell említeni Vida Sándort. Tanulmányát a gimnázium 1878. évi értesítőjében nyomtatták ki.

A Savoyai-kultuszt, akár a tudományos igényesség, akár a dinasztiahűség, akár a turisztikai propaganda megnyilvánulásának tekintjük, hasznosnak kell mondani, mert »melléktermékként« megindította az általános helyismereti kutatást. Amikor a helyszínen török fegyver után kutattak östuloktrófeát találtak, vagy a korabeli hadijelentések között a későbbi vagy a korábbi birtokviszonyokra vonatkozó irások lettek. A megoldatlan kérdések rendszeres munkára ösztökélték a kutatót. Különben is a XIX. század Európa-szerte az adatgyűjtés kora volt, és nem egy szöveggyűjtemény tartalmazott adatot Zentáról.

Dudás életművében általában, de a vármegye 1896-os monográfiájában is, talán aránytalanul nagy helyet foglal el a Zenta környéki adat. A súlypont már nem a zentai csatán van. Jelentős archeológiai és középkori adathalmazzal találkozunk. Ugyanezt mondhatjuk el Borovszky Samu monográfiájáról, ami nem is csoda, hiszen elsősorban Dudás könyvére támaszkodik. Az ismertebb tudósok közül még Móra Ferenc kutatta Zenta környékét. A Tisza túlsó oldalán ő sem török fegyver után kutatott. Kőkorszakbeli települést talált és tanulmányozott.

Már említést tettünk a múzeumalapítási kísérletről. Ez sikertelen maradt. Így az összegyűjtött anyag részben a gimnázium egyik gyűjteményét képezte, részben pedig a városháza egyik termébe volt beraktározva. Dudás távozása után a helyismereti kutatás majd fél évszázadig a véletlen leletek (szakszerűtlen) konzerválására és az időnként jelentkező magánkezdeményezésekre korlátozódik. A legszakszerűbb Dudás Andor és Branislav Bukurov munkája volt.

A harmincos évek egy újabb monográfia-jellegű kiadványt adtak; ez Milivoje Knežević nevéhez fűződik.⁷ A könyv, habár igen kis terjedelmű, rendszer sem fedezhető fel benne (inkább cikkgyűjteménynek mondhatjuk) és alapkoncepciójával sem érthetünk egyet — biztosítja a folytonosságot a város múltja iránt megnyilvánuló érdeklődésben, így megjelenését pozitívnak kell tartanunk.

³ Mint érdekes véletlent kell megemlíteni, hogy Győr város monográfiáját Szávay Gyula írta, aki szintén 1861-ben Zentán született.

⁴ Dudás Gyula élete és munkássága. Összeállította: Katona Pál. Munkatársak: Kulcsár Vera és Erdélyi István. A Zentai Múzeum, a Népkönyvtár és a Történelmi Levéltár kiadása, 1961. Gestettner sokszorosítás. — Dudás Gyula még életében kiadta nyomtatásban cikkeinek jegyzékét. Ez, természetesen, nem lehetett teljes.

⁵ A zentai csata. Nyomtatta Schwarz Sándor nyomdájára Zentán. Az előszót Szilágyi Sándor, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója írta.

⁶ Történet-politikai tanulmányok Eugen Savoya hercege életrajzához. Eugen herceg arcképével, az 1697. hadjárat térképével és a zentai csata térrajzával. Zenta, 1891. Klenóczy és Bíró könyvnyomdatulajdonosok kiadásában

⁷ Književni sever. 1935. XI. 7—10. 197—360. Különnyomat is.

A művelődési intézmények megalakulásáig jelentősebb volt még Kalnár Simon próbálkozása a meglévő adatok összegyűjtésére és rendszerezésére. Mint céltudatos kutatómunkát a csésztői ásatásokat kell regisztrálni. Figyelemre méltó a Harcos Szövetség munkája 1959-ben a népfelzabardító háború zentai vonatkozásainak összegezése céljából.⁸

A ZENTAI KIADÓI TEVÉKENYSÉG JELLEMZŐI

Zentán — de talán egész Vajdaságban — a kiadói tevékenység az 1867-es kiegyezés után lendül fel. Mivel a politikai életnek a függvénye, érthető az is, hogy a publicisztika a fejlettebb.

Az újságok hetenként egyszer vagy háromszor jelennek meg. A két hetipiaci napon és szombat este megjelenő lap Majtényi Mihály szerint »találmány«. Az újságok a politikai pártok szócsövei vagy politikamentesek (ebben is van politikum!). Nem egy két-három évtizedet megért, de volt olyan is, amelyik egyetlen képviselőválasztásra volt időzítve. Voltak szakosítottak (hirdető, humorisztikus, sőt irodalmi folyóirat is), ellenben a legtöbb a »társadalmi«. De ezekben is igen gyakoriak voltak a helytörténeti írások, mintegy bizonyítandó, hogy aki mögötte áll, az igazi zentai.

A könyvkiadást illetően ki kell emelni, hogy szép számmal találunk irodalmi alkotásokat. Ezek közül Majtényi Mihály *Kokainja*, Laták István *Dühje* és Boschan Sándor három könyve irodalomtörténeti jelentőségű. Fendrik Ferenc mozgalmi verseinek kiadása talán egyedülálló a vajdasági magyar irodalomban.

Számszerűen is sokat mondanak az adatok. A zentai bibliográfia ma már csaknem 200 könyvet és 75 periodikacímet tartalmaz.⁹

A 750 ÉVES ÉVFORDULÓ ÉS A MONOGRÁFIA

A helyismereti kutatómunka és a kiadói tevékenység fellendülését az 1966. év közeledése közvetlenül befolyásolta. Ebben az évben kellett megünnepelni a város 750. évfordulóját, ugyanis 1216-ból származik az az okmány, amelyben először találkozzunk Zenta nevével. A pontosság kedvéért tehát meg kell állapítani, hogy nem a városalapítás évfordulójáról van szó. A XII—XIII. században jut vidékünkön a feudalizmus abba a stádiumba, amikor intenzíven dolgoznak a vagyoni jogi kérdések tisztázásán. A legtöbb környékbeli települést ilyen okmány kapcsán említik első ízben. Bizonyára a véletlenül múlt, hogy elsőnek Zentát.¹⁰

Most nem célunk az ünnepség leírása, sem kritikája. Az évfordulóval szorosan összefüggő kezdeményezésről — a monográfia előkészítéséről — kívánunk részletesebben szólni és ismertetni a helyismereti kutatás ezzel kapcsolatos fellendülését.

⁸ *Kratok pregled razvoja Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije u Senti*. Összeállította: Katona Pál és Vujadinović Jelena. Kiadta a Harcos Szövetség zentai járási bizottsága. 41. o. Gestettner.

⁹ Erdélyi István: *Bibliografija senčanskih izdanja*. Senčanske sveske 13/A. Narodna biblioteka, Senta. 1965. — A bibliográfia pótlásai a *Bilten kulturnog života Sente* számaiban jelentek meg.

¹⁰ A környékből csak két településre vonatkozóan tudunk a zentainál lényegesen régebbi adatokat: Kanizsa nevét már a honfoglalással kapcsolatban is megemlítették, Oroszlámos neve pedig a XI. században fordul elő a fennmaradt okmányokban először.

Ilyen évfordulóra monográfiát írni az ünneplés legkézenfekvőbb formája.¹¹ De a tervtől a megvalósításig igen hosszú az út, — hosszabb, mint kezdetben gondoltuk. Az elfogadott koncepció és vázlat máris változott és elkerülhetetlen, hogy az elgondolások harcában újabb változásokra ne kerüljön sor.

Mit is akartunk?

Monográfiát, amely nem csupán Zenta története lesz a történelem régi felfogása szerint. Monográfiát, amely az élet minden megnyilvánulási formáját felöleli — az ipartól az irodalomig, a sporttól a mezőgazdaságig. Ebben mindannyian egyetértettünk. Hamarosan kiderült az is, hogy a munka nem fejeződhet be az évfordulóra, talán több évtizedes kitartó gyűjtésre lesz szükség. A lelkesülés sem látszott elegendőnek. Egyes témakörök megírására nem volt jelentkező. A községtől várt anyagi támogatás késett.¹² De végül is »beindult« a munka: megkötöttük az első szerződéseket, megjelentek az első füzetek.

Mi a helyzet ma?

Mivel az ismertető végéhez csatolt felsorolás megjelenés sorrendjében közli a kiadványokat, most témakör szerint adunk áttekintést. Ez lehetőséget ad annak felmérésére, hogy pillanatnyilag mivel rendelkezünk és mi hiányzik még.

Az általános történelmi részben az archeológiai füzet és az 1216-tól 1699-ig terjedő időszakot feldolgozó füzetek már megjelentek. A legújabb kor történetét a munkásmozgalom vázára kívánjuk felépíteni. Ebből a részből is már elég sok megvan, de a kettő között több mint két évszázados »úr tátong«.

A munkásmozgalom majd minden szakaszából van már valami. A századvég földmunkás-megmozdulásainak történetéhez egy okmánygyűjtemény jelent meg. A század eleji sztrájkok, május elsejei tüntetések, a viharos városközi gyűlések, a Munkástelep építésének története a legkevésbé kikutatott rész, amelyhez csak egy rövid Fendrik-életrajz¹³ áll rendelkezésünkre. Az októberi forradalom utáni időkről már lényegesen több jelent meg. Egy életrajzi lexikon, egy szöveggűjtemény és két nagyobb életrajzi kiadvány majdnem teljes áttekintést ad 1944-ig. És egyik munkatársunk már dolgozik a háború utáni politikai élet történetének feldolgozásán is.

A második fejezetet a »szakosított történelem« képezi. Ezek közül több okból is az első helyet a mezőgazdaság története foglalja el. Ez a rész máris teljesen mondható, bár a megjelent három füzet itt-ott pótlásra szorul. Rendelkezésünkre áll az egyes kultúrák természetésének története, a mezőgazdasági kooperáció története, valamint a pedológiai és klimatológiai vizsgálatokat feldolgozó füzetek.

A gazdasági élet többi részére vonatkozóan jóval rosszabb a helyzet. A gyáripár, a kisipar és a kereskedelem feldolgozása képezi a legnagyobb gondot részünkre, mert ebben az irányban még egyetlen lépés sem történt. De megjegyzendő, hogy a pénzügyi életet tartalmazó két füzet szolid kiindulópontot jelenthet az ilyen irányú kutatómunkához.

¹¹ Erre utal az a szöveg, amelyet legtöbb füzetünk hátlapján megtalálunk. Idézzük: »Senta će 1966. godine proslaviti 750-godišnjicu. Narodni odbor opštine je na inicijativu grupe javnih radnika, dana 28. okt. 1961. godine pod brojem 05-7597/1 rešio da se tim povodom izda Monografija Sente. Za rukovođenje radovima oko ove evidencije Savet za kulturu je imenovao sledeći Uredivački odbor: Erdélyi István glavni urednik, Danilo Branovački, dr Burány Béla, Katona Pál, dr Szeli István, Tóth Horgoši Pál, Nestor Vukov članovi uredništva. Osećajući odgovornost pred javnošću i pred uspomenom velikih Senčana uredništvo je pristupilo poslu i rezultate svog rada na prikupljanju materijala koje je osnova pripremljene monografije, objavljuje u ovim brošurama.«

¹² A Községi Művelődési Alap első, 50 000 régi dináros átutalását több mint egyévi késéssel kapta meg a szerkesztőség.

¹³ Dr. Szeli István: *Egy verstrő szocialista a század elején*. Zentai Füzetek 4. — A rövid tanulmány elsősorban Fendrik Ferenc versét elemzi, de értékes adatokat tartalmaz a radikális nézetet valló helyi politikus másirányú tevékenységéről is.

Az egészségügyből a kórház és a gyógyszertárak története az elsők között jelent meg. Hiányzik a kórházon kívüli egészségügyi szolgálat és a szociális védelem történetének feldolgozása.

Az iskolaügy területéről egyelőre csak a középiskolák története készült el. Munkatársunk már évek óta dolgozik az elemi iskolák történetén. Az óvodák és a felnőttképzés története teszi majd teljessé ezt a fejezetet.

Mivel munkatársaink nagyobb részt a kulturális intézmények dolgozói, ezért érthető, hogy a legszerteágazóbb munka a kulturális élet feldolgozásán folyik. Az intézmények történetéhez jelentős anyag áll rendelkezésünkre. De mivel ezek kivétel nélkül a felszabadulás után alakultak, ezért hangsúlyozott jelentőséget kell tulajdonítani a társadalmi egyesületeknek. Az erre vonatkozó első füzetet már az idén megjelentetjük.

A kulturális élet kérdéseivel kapcsoljuk a zentai írókról szóló részt. A monográfia-sorozat két fülete és több bibliográfiai kiadvány máris kellő alapul szolgálhat annak felméréséhez, hogy városunk a szépirodalmi és a tudományos irodalmi tevékenység terén mit adott Vajdaságnak. _____

A testnevelés történetéből már megjelent az első rész és készülnek a további füzetek. Az újabb eseményekre vonatkozóan jó szolgálatot tesz majd az atlétikai klub 25. évfordulójára kiadott emlékkönyv.

A monográfia harmadik részének gerincét majd a földrajz képezi. A szakosas fejezetekhez kapcsolódik a történelmi földrajz, a demográfia, a néprajz, a városfejlődés és a kommunális kérdések története.

Ezek után ismét feltesszük a kérdést: mi is a célunk? Erre egy rövid, formális feleletet adunk: egy vagy két kötetben 800 oldalnyi könyv, amely a tudományos alaposág mellett olvasmányos, illusztratív, reprezentatív lesz. Ez a körülmény nem mellékes, mert sok mindent csak így magyarázhatunk meg.

A füzetek koncepciója szemmel láthatólag változott. Kezdetben arra törekedtünk, hogy kész fejezeteket adjanak a végső kiadvány részére. Később ellenben mindinkább teret engedtünk a szélesebb kutatómunkának és lehetővé tettük önálló és önmagukban is egész szakdolgozatok, adattárak és okmánygyűjtemények megjelenését. Így a leendő monográfia alaposan dokumentálva lesz, de munkatársaink kívánsága is az volt, hogy tevékenységüket ne rendeljük alá egyetlen célnak.

Tudatában vagyunk annak, hogy ugyanezek a körülmények majd mint problémák jelentkeznek a végső megszövegezésnél. Füzetekben elkerülhetetlenek az ismétlések; egyes általános részek értékelése az íróknál eltérő; az egyes füzetek tartalmának határfelületein sok lesz a tisztázandó kérdés stb.

A hiányosságok és a problémák ellenére megállapíthatjuk, hogy olyan munkáról van szó, amely megmozgatta egy vajdasági kisváros kultúrmunkásait és a kultúra iránt érdeklődőket, — és eredménnyel kecsegtet.

GRADA ZA MONOGRAFIJU SENTE

1. Szeli István: *Zentai írók*
2. Dobos János: *Srednje škole*
3. Fábri Nándor: *Zenta földrajza*
4. Fábri Jenő: *Zenta története 1526-ig*
5. Dr. Vigh Ágoston: *A zentai kórház története*
6. mr ph Huszágh László: *A zentai gyógyszertárak*
7. Dobos János: *Okmányok az 1897. évi földmunkásmegmozdulások történetéhez*
8. Fábri Jenő: *Zenta a török uralom alatt*
9. Szeli István — Božidar Kovaček: *Pisci Sente*
10. Ing. Rác Vince: *Poljoprivreda u Sentu, I deo (Istorijat poljoprivredne proizvodnje, Istorijat poljoprivredne kooperacije)*
11. *Kulturni život III (Katona Pál: Istorijat pisanja monografije — Erdélyi István: Istorijat bibliotečkog života — Katona Pál: Istorijat muzeja — Erdélyi István: Izdavačka delatnost — Erdélyi István: Filatelistički život u Sentu)*

12. Guelmino János: *Növények* — I. rész Virágos növények
13. Dobos János: *Kommunista szervezkedés Zentán 1918—1929*
14. Tolmácsy Géza: *Pénzügyi élet I.* Bankok és részvénytársaságok 1876—1944.
15. ing. Rác Vince: *Mezőgazdaság II.* Klimatológiai vizsgálatok Zentán
16. ing. Rác Vince: *Mezőgazdaság III.* Pedológiai vizsgálatok Zentán
17. Tolmácsy Géza: *Pénzügyi élet II.* A tőkésvilág kereskedelmi magánvállalkozóinak, szövetkezeteinek és részvénytársaságainak cégjegyzéke 1876-tól a második világháború befejezéséig
18. Szekeres László: *Zenta és környéke története a régészeti leletek fényében*
19. Tolmácsy Géza: *Testnevelés I.* A zentai sport és testnevelés krónikája 1918-ig

ZENTAI FÜZETEK

1. THURZÓ EMLÉKFÜZET.
Thurzó Lajos halálának tizedik évfordulójára. (Szerk. Szeli István)
2. JOVAN ĐORĐEVIĆ.
Povodom 60-godišnjice smrti (B. Kovaček)
3. ADALÉKOK ZENTA KÖNYVTÁRELETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.
Az adatokat összegyűjtötte Erdélyi István és Katona Pál.
4. Szeli István: EGY VERSÍRŐ SZOCIALISTA A SZÁZAD ELEJÉN
5. STAMPA O SLIKARSKOJ KOLONJI.
Bibliografija članaka objavljenih o slikarskoj koloniji, povodom 10-godišnjice osnivanja.
6. Szeli István: MAJTENYI ZENTÁN
7. SENČANSKE TEME U RAZNIM GRANAMA KOLEKCIONARSTVA.
Filatelija, numizmatika, ex librisi i dr.
8. ZENTA KÖRNYÉKI NÉPBALLADÁK. Dr. Burány Béla gyűjtése
SZÁRAZ KÜTGMEM, ÜRES VÁLÚ... dr. Burány Béla, Fábri Jenő és Tripolszki Géza gyűjtése
KÉT SZIVÁRVÁNY KOSZORÚZZA AZ EGET. Dr. Burány Béla és Fábri Jenő gyűjtése. Szerk. Tripolszki Geza
9. ISTORIJAT MOSTOVA KOD SENTE
Povodom otvaranja novog mosta 1963. godine
10. IZBORI U SENTI 1963 (II:1965, III:1967, IV:1969)
11. SENTA. Privredni i turistički vodič. Tri izdanja.
12. JOVAN MUŠKATIROVIĆ. Tri pisma u faksimilu.
Sastavili Milivoje Gašović i Erdélyi István.
13. Erdélyi István: BIBLIOGRAFIJA SENČANSKIH IZDANJA.
Knjige, brošure, periodika i razglednice.
Erdélyi István — Janković Vojislav: Bibliografija senčanskih pisaca — A zentai frók bibliográfiája.
Ugyanez. Első pótfüzet 1969.
14. SEDAMSTOPEDESETGODIŠNICA SENTE
15. Dobos János: ZENTA AZ ARUTERMELÉS ÉS POLGÁROSODÁS KIALAKULÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN.
16. Tripolszki Geza — Andrusko Károly: ADY
Az Októberi Forradalom 50. évfordulójára
17. ZENTAI HELYISMERETI KÉPEK
18. A ZENTAI AMATŐRFESTŐK EX LIBRISEI
19. Dobos János: SENČANSKI KOMUNISTI 1919—1944 — ZENTAI KOMMUNISTÁK 1919—1944
Tripolszki Géza: ZENTÁTÓL HANGONYIG
Ősz Szabó János élete
Székely Ilona: HALÁLRA ÍTELVE
ELŐKÉSZÜLETBEN:
Katona Pál: MEGGYÖZÖDÉSŐBŐL TETTEM (Gerő István élete)